

UDK 271.12 (497.5 Topusko) "12/13"
94 (497.5 Topusko) "12/13"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. prosinca 2007.
Prihvaćeno za tisak: 16. lipnja 2008.

Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)

Ana Novak

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

Republika Hrvatska

Došavši na područje srednjovjekovne Slavonije, pod patronatom ugarsko-hrvatskih vladara Arpadovića, cisterciti su u Topuskom (Toplici) organizirali veliko vlastelinstvo, koje su uspješno vodili sve do prvih prodora Osmanlija. Ipak, pojedinim su prijelomnim razdobljima u životu Opatije nastale znatne promjene u njezinu funkcioniranju. Krajem 13. i početkom 14. stoljeća izmijenjena gospodarska uloga Opatije i jačanje uloge Zagrebačke biskupije i Zagrebačkoga kaptola prouzročili su povezivanje tih institucija, što je rezultiralo uključivanjem Opatije u crkvena pitanja na razini biskupije. Autor je stoga na temelju građe odlučio prikazati odnos Opatije prema Zagrebačkoj biskupiji tijekom prve polovice 14. stoljeća. Budući da je pritom veliku ulogu u povezivanju crkvenih institucija imao opat Ivan II. (1323.-1351.) rad je zamišljen kao jedna od odrednica u životu samostana vezana uz osobu opata.

Ključne riječi: opatija, opat, Toplica (Topusko), Zagrebačka biskupija, vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), Zagrebački kaptol, arhidakonat, vlastelinstvo, posjed, Dužica, Pusta Dužica, Mala Gorica, Brest

Povijest cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije u Topuskom započela je početkom 13. stoljeća, kada se u pisanim izvorima prvi put u našim krajevima spominju cisterciti. Naime, kralj Andrija II. (1205.-1235.) 1205. godine uputio je poziv cistercitima iz Clairvauxa u Francuskoj i dodijelio im velik posjed na području svojega hercegškoga vlastelinstva u Gorskoj županiji.¹ Iz isprave o utemeljenju Opatije u sred-

¹ Tadija SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, III, Zagreb, 1905., 54.-55. O vlastelinstvu hrvatskoga hercega raspravlja Mladen ANČIĆ, „Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)“, *Povijesni prilozi*, 15., 1996., 201.-241.

njovjekovnoj Toplici (današnje Topusko) iz 1211. godine doznajemo da je već dotad ondje funkcioniralo redovničko vlastelinstvo.² Cisterciti su odmah nakon utemeljenja započeli organizirati velik posjed i život na njemu, koji je sve do pred kraj 13. stoljeća funkcionirao prema ranim regulama reda. Prevladavali su duhovni ideali, a vlastelinstvo je u skladu s redovničkom ulogom cistercita funkcioniralo izdvojeno i bez većega crkvenog utjecaja. Djelovanje redovnika bilo je usmjereno uglavnom na unutarnje funkcioniranje Opatije.³ Tek zahvaljujući unutarnjemu slabljenju Opatije, uprava reda usmjerila je svoje djelovanje i na crkvene poslove na razini biskupije. Naime, iako je teritorijalno Opatija ulazila unutar područja Zagrebačke crkve, tek je tijekom prve polovice 14. stoljeća nešto jače izraženo njezino sudjelovanje u crkvenim i pravnim pitanjima biskupije. Zahvaljujući sudjelovanju u crkvenim poslovima, značenje redovničke institucije naglo je poraslo i ona se svojim utjecajem približila Zagrebačkomu kaptolu.

Položaj Opatije unutar Zagrebačke crkve

Opatija u Toplici utemeljena je kao kraljevski samostan (*regale monasterium*) na koji je Andrija II. prenio sva ona prava koja je on kao herceg na istome području i uživao. Kao institucija pod patronatom ugarskih vladara bila je podređena izravno papi, čime je utjecaj lokalne crkvene vlasti sveden na minimum.⁴ Tako je već od utemeljenja osiguran poseban status kraljeve zadužbine na području srednjovjekovne Slavonije. Pred

² CD, III., 104.

³ Povijest Opatije Topusko ukratko su dosad opisali: Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, „Opatija b. d. Marije u Topuskom“, *Književnik*, I., 1864., 78.-97.; Ivan KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, god. II., 1896./7., 110.-129.; Julije KEMPE, *Lječilište Topusko u Hrvatskoj*, Zagreb, 1929., 23.-34.; Milan TURKOVIĆ, *Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji*, Sušak, 1936., 35.-50. Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, III. u: *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Split, 1965., 210.-220.; Mladen ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27., 1994., 29.-42.; László FERENCZI, „Estate structure and development of the Topusko(Toplica) Abbey. A case Study of a medieval cistercian Monastery“, *Annual of medieval studies at CEU* 12, Budimpešta, 2006., 83.-100.; Ana NOVAK, magistarski rad *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008., 48.-139.

⁴ Zahvaljujući tim pravima dijecezanski biskup nad Opatijom nema jurisdikciju. O prijenosu prava na Opatiju više u: I. KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 112.; M. ANČIĆ, „Vlastelinstvo hrvatskog hercega ...“, *passim*. Budući da se u feudalnom vlasništvu ekonomska, upravna i sudska vlast sjedinjavaju, vlasništvo nad feudalnim posjedom značilo je upravnu i sudska vlast. Tako je pravo na vlastelinstvo uključivalo i „mala regalna prava“. Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980., 448.

Kraljevski su samostani odražavali poseban odnos vladara prema redu. Općenito je uvriježeno mišljenje da su benediktinski samostani još od najranijih vremena imali posebnu namjenu; pohranjivali su državne spise; crkve su im bile dvorske kapele, a kripte grobnice vladara. Obično su se nalazili u blizini vladarske rezidencije, a morali su primiti i gostiti vladara na proputovanju. I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 109. Situacija je cistercita u razvijenom srednjem vijeku nešto drukčija. Posebne su privilegije vjerojatno dane opatijama zato da imaju što veću crkvenu i političku samostalnost. Pretpostavlja se da se iza toga krije potreba vladara za "dobrim vezama" sa Svetom Stolicom. Beatrix ROMHÁNY, *Settling Features of the Orders in Medieval Hungary (Two case studies)*, MA Thesis, CEU Medieval Studies, Budimpešta, 1994., *passim*.

kraj stoljeća unutarnje slabljenje reda, slabljenje kraljevske vlasti i jačanje pojedinih magnata, praćeno velikim gospodarskim promjenama, izmijenilo je položaj i ulogu Opatije, koja sve više funkcionira poput feudalnoga posjednika. Gospodarske promjene prati nedostatak radne snage i sve manje zanimanje za dolazak novih redovnika-laika, što je dovelo do potrage za radnom snagom izvan njihova kruga. Također, iako se još uvijek spominju gospodarske stanice cistercita, postavlja se pitanje njihove funkcije. U skladu s time izmijenjena je i organizacijska struktura posjeda. Grande zamjenjuju predijalni posjedi, koje obrađuju kmetovi.⁵ Zbog zbivanja na području biskupije i teškoj situaciji iznutra tijekom prve polovice 14. stoljeća uloga cistercita poprima druge dimenzije, a Opatija se sve jače povezuje s tada najvažnijom crkvenom institucijom na području srednjovjekovne Slavonije - Zagrebačkom crkvom. Iako se Opatija teritorijalno nalazila u sklopu arhiđakonata Gora, koji je bio jedan od dva najvažnija arhiđakonata pod izravnom jurisdikcijom zagrebačkoga prepošta, ona tek početkom 14. stoljeća ozbiljnije sudjeluje u poslovima na razini biskupije.

Odnosi između Opatije i Zagrebačke crkve na području arhiđakonata manifestiraju se kroz jurisdikciju i posjedovne odnose. Oni su na području nekadašnje županije Gora i hercegškoga vlastelinstva dosta nejasni i ozbiljnije se mogu pratiti tek od 14. stoljeća. Razlog tomu jest i to što se još uvijek raspravlja o starosti institucije arhiđakonata Gora, koji se u izvorima prvi put javlja tek u prvoj polovici 14. stoljeća.⁶ Velik su problem neriješeni posjedovni odnosi. Međusobni odnosi pojedinih župnih crkava iz popisa i opatije cistercita također su nejasni. Naime, jedan se broj župa Arhiđakonata Gora teritorijalno nalazio na području koje je posjedovala Opatija. U popisu župa iz 1334. godine označeno je da neke crkve pripadaju Opatiji Topusko, ili da su se nalazile u sklopu gospodarskih stanica cistercita; crkva u Graduši kod Sunje, Sv. Mihael u grandi u vlasništvu Opatije te neka neimenovana crkva blizu neke grunde, također u pripadnosti Opatije. Točna topografska lokacija i ubicacija tih i drugih crkava na području arhiđakonata još uvijek je problem, pa je stoga i njihov odnos u sklopu Opatije teško razlučiti.⁷ Zanimljivo je da je i u sjedištu Opatije u Topuskom (srednjovjekovna Toplica) već u 14. stoljeću funkcionirala katolička župa. Naime, u

⁵ M. ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 35.

⁶ Gorski arhiđakonat kao institucija prvi se put spominje u „Statutima“ Ivana arhiđakona goričkog. Također, prvi se put u popisu koji je učinio Ivan spominju i pojedine župe arhiđakonata. Andrija LUKINOVIC, *Gorski arhiđakonat, Kanonske vizitacije zagrebačke nadbiskupije*, sv. 1. (1639.-1736.), Zagreb, 2006., 15.-19. No na temelju starosti zagrebačke crkve i pojedine župne arhitekture iz popisa pretpostavlja se da je crkveni život na velikom djelu Arhiđakonata ipak stariji. Anđela HORVAT („Prilog problematici Romanike na Baniji i Kordunu“, *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izdanja HAD-a, 10., 1986., 151.-160.) na temelju analize romaničke crkvene gradnje za područje oko Petrove Gore smatra da se tamo mogu uočiti pojedini romanički ili pak prijelazni oblici, što potkrepljuje podacima dvojbenih literarnih izvora. M. ANČIĆ („Vlastelinstvo hrvatskog hercega...“, 1996., 212.-213.) zaključuje da se Gorski arhiđakonat teritorijalno posve preklapao s područjem prvotne Gorske županije.

⁷ Više o arhiđakonatu u srednjem vijeku i topografiji crkvenih objekata u: Janko BARLÉ, „Gorski arhiđakonat prije turskih provala“, *Katolički list*, 23.-25., 1913., 266.-269., 278.-280., 294.-296., 308.-310.; J. BUTURAC, „Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.“, Poseban otisak iz: *Starine JAZU*, knj. 59., 1984., 43-50.; Anđela HORVAT, „O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st.“, *Petrova gora* (Simpozij održan u Topuskom 10.-13. studenog 1969.), Zagreb, 1972., 240.-242.; A. LUKINOVIC, „Gorski arhiđakonat“, 2006., 7.-39.

župnome popisu iz 1334. godine spominje se *ecclesia st. Nicolai de Thoplica*, koja se opet spominje 1501. godine kao *sancti Nicolai de Thopozka*. Ta crkva ubicirana je i nalazila se u Topuskom na Nikolinu brdu u neposrednoj blizini samostana. Pripadala je u red većih i važnijih župnih crkava na području Arhiđakonata.⁸ Cilj dodjeljivanja privilegija za pojedine samostane bio je da se osamostale i izuzmu ispod biskupove jurisdikcije, koji je na taj način izgubio pravo vizitacija i nadzora nad opatijom. Izbor opata i vizitatore mogao je potvrditi samo papa. O posebnomu pravnom položaju Opatije u arhiđakonatu svjedoči podatak da se opatijska crkva i samostan ne spominju u župnim popisima, iako su bili u funkciji tijekom razdoblja kad su popisi nastali. Samostan, a s njime i crkva, nisu pripadali pod upravu Zagrebačke biskupije, nego su odgovarali direktno papi. Kad se uzme u obzir da cisterciti prema ranim regulama reda nisu smjeli obavljati pastoralne dužnosti, postavlja se pitanje je li samostanska crkva uopće služila kao župna crkva. Vjerojatno i nije jer se u župnim popisima ne spominje. Biskupi time sigurno nisu bili zadovoljni. Općenito su samostani cistercita posjedovali mnoge župne crkve te su na taj način odgovarali i za pastoralne aktivnosti. Samostani su dolazili u posjed crkava na razne načine; vlasništvom nad zemljom, izravnim donacijama i aproprijacijom. Zahvaljujući Gregorijanskoj reformi mnogo je crkava uglavnom darovano samostanima. No tijekom 13. stoljeća biskupi su ipak uspjeli postavili određene uvjete pa je opatija koja je htjela aproprijacijom doći u posjed crkve trebala učiniti legalnu raspodjelu između dijela koji je pripadao župi i dijela u vlasništvu redovnika.⁹ Vladalo je pravilo da redovnici nisu sami smjeli sudjelovati u pastoralnim aktivnostima nego su za to postavljali župnika. Nad takvom je crkvom samostan imao pravo patronata i ona mu je osiguravala prihod. Opat je u težnji za provođenjem što većega nadzora nad pojedinim crkvama svoje pravo crkvenoga patrona koristio tako da darovima i beneficijama potpomaže pojedine njemu bliske članove lokalne aristokracije.¹⁰ Potvrđivanje župnika te briga o pastoralnim dužnostima i liturgiji bile su u domeni biskupa, a opat je na području koje se nalazilo pod njegovom jurisdikcijom bio dužan provesti razgraničenje posjeda i odrediti župniku prihod. Tijekom 14. stoljeća, kad opada moral i mijenja se funkcioniranje reda, opatije cistercita inkorporacijom su stekle brojne crkve, koje su im osigurale dobar prihod.¹¹ Primjer odnosa Opatije prema pojedinim crkvama koje su se nalazile na području arhiđakonata zrcali se u župnoj nadarbini u Brkiševini. Crkva Sv. Kuzme i Damjana u Brkiševini spominje se u popisima iz 1334. i 1501. godine te u popisu iz 1574. godine, u kojemu se spominje kao župna crkva u pripadnosti Opatije.¹² Odnos prema župnoj nadarbini koja se nalazila na području Opatije određen je redovničkim pravilima, a najbolje se odražava u riječima opata Ivana III., koji u ispravi iz 1430.

⁸ J. BUTURAC, „Popis župa...“, 48. O crkvi više u: Šime LJUBIĆ, „Topusko (Ad fines)“, *Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva*, god. II., 1880., 38.; A. HORVAT, „O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore ...“, 241.

⁹ C. H. LAWRENCE, *Medieval Monasticism (Forms of religius life in Western Europe in the Middle Ages)*, 2. izd., London i New York, 1989., 136.-137.

¹⁰ Isto, 137.

¹¹ Louis J. LEKAI, *The Cistercians, Ideals and Reality*, Kent, Ohio, 1977., 93.

¹² J. BARLÉ, „Gorski arhiđakonat...“, 295.; J. BUTURAC, „Popis župa ...“, 47.

godine naglašava uzajamnu odanost između njega i župnika navedene crkve.¹³ Opat je Ivan na zahtjev župnika omedio granice njegove zemlje u Brkiševini, u sklopu koje mu je dodijeljen posjed u selu Ponikve (*Ponykva*) zajedno sa svim pripadnostima. U sklopu nadarbine nalazili su se i neki slobodni jobagioni iste crkve. Zajedno s posjedom određeni su mu i župni prihodi, tj. desetina. Uz nju je crkvi dodijeljen i posjed Mihaela Višnjića sa svim pripadnostima i vinogradom koji se nalazio u istome selu Ponikve u kojemu je bilo i obitavalište župnika Blaža.¹⁴ Sljedeće godine 25. ožujka, istoga toga Blaža prezbitera, sina Martina iz Gore, zagrebački je biskup Ivan Alben potvrdio za župnika Sv. Kuzme i Damjana.¹⁵ Kao patroni crkve spominju se Stjepan Farkašev, plemić iz Brkiševine, te njegovi sinovi i braća.¹⁶ Odnos patrona crkve i opata Ivana prikazan je prijateljski.¹⁷ *Generatio de Berkws* pripadala je među najveće plemićke općine na opatijskomu vlastelinstvu. Ona potječe od Brkiša, jobagiona koji je na početku 13. stoljeća bio oslobođen marturine.¹⁸ Crkva u Brkiševini i područje cijeloga Arhiđakonata Gora ulazilo je u jurisdikciju zagrebačkoga prepošta. Prepošt je kao predstojnik Kaptola imao glavnu riječ te mnogobrojne druge funkcije, poput sazivanja kaptolskih sjednica. Imao je svoje mjesto u katedralnome koru, a glavna mu je arhiđakonska dužnost bila briga o župljanima i svećenstvu. Uz mnogobrojne funkcije pripadala mu je biskupska četvrtina te dio globe i novčanih kazni u parnicama koje potpadaju pod njegov sud, katedratik i dr.¹⁹ Župna crkva u Sračici također se nalazila na području jedne od plemićkih općina pod upravom Opatije. No Sračičko se plemstvo uspjelo izboriti za svoja prava i doći pod vlast bana. Budući da se otelo upravi Opatije, samo je biralo suca i imalo svoga župnika. Spomenuti je župnik, po imenu Martin, prilikom pokušaja osamostaljivanja od opatijske uprave 1361. godine zastupao tri općine; Sračicu, Radostić i Dolec, što bi govorilo u prilog tomu da su sve tri općine pripadale pod istu sračičku župu. U tom pogledu župna crkva u Sračici pripadala je u red većih i važnijih crkava, a njezine su filijale pokrivale šire područje Opatije.²⁰

¹³ *Nos, frater Iohannes, abbas monasterii beate Marie virginis in Thoplica, cisterciensis ordinis, Zagrabienensis diocesis, memorie commendamus per presentes quibus expedit universis quod nobilis et devotus vir dominus Blasius, plebanus beatorum Cosme et Damiani martirum in Berkws habite et fundate, nos humiliter et devote...* Andrija LUKINOVIĆ, *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis* (dalje MEZ), VI., Zagreb, 1992., 329.-330.

¹⁴ Isto.

¹⁵ MEZ, VI., 332-333.

¹⁶ *...egregiumque et nobiles Stephanum Farkasii et filium eius omnesque et singulos fratres generacionis de predicta Berkws, patronos videlicet eiusdem ecclesie...* MEZ, VI., 333.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Josip ADAMČEK, „Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. Stoljeća“, *Historijski zbornik*, XXI.-XXII., Zagreb, 1968.-69., 289.-290.

¹⁹ O funkcijama prepošta više u: Ante GULIN, „Srednjovjekovni Zagrebački Kaptol (utemeljenje, ustroj i javna djelatnost)“, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, Zagreb, 1994., 139.-140.; A. LUKINOVIĆ, *Gorski arhiđakonat*, 9.-15.

²⁰ Naime, Radostići i Dolec nisu se uspjeli izboriti za samostalnost. Opat je pred banom uspio dokazati da te općine pripadaju pod njegovu upravu. O procesu koji je trajao tri godine više u: I. KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 126., M. ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 40.

Na području Arhiđakonata Gora Zagrebački kaptol javlja se u ulozi vjerodostojnoga mjesta. Ugarski su kaptoli po tradiciji stekli privilegij da budu *loca credibilia*. Takvu praksu, koju je Andrija II. ozakonio 1231. godine dekretom, preuzimaju i kaptoli sjeverne i središnje te južne Hrvatske. Zagrebački kaptol već 1228. godine izdaje svoju prvu javnu ispravu, a u vezi s Opatijom spominje se vrlo rano, već 1240., kad je Kaptol svojim pečatom potvrdio ispravu templarskoga meštra Rembalda, kojom on daruje cistercitima u Toplici neko zemljište kod Senja.²¹ Kaptol je u XIV. stoljeću svoje poslove proširio na područje cijele biskupije, koje je obavljao i na terenu. Tako već 1301. godine Kaptol svjedoči da je ban Stjepan darovao topličkom samostanu imanje Svinicu.²² Osim sudbene funkcije, uloga vjerodostojnoga mjesta najčešće se spominje prilikom rješavanja posjedovnih pitanja (sporovi oko nekretnina, kupnja i prodaja posjeda, uvođenja u posjed, reambulacije međa posjeda) te pri izdavanju ovjerovljenih prijepisa. Također, pred vjerodostojnim su se mjestom davale izjave i rješavali poslovi druge vrste (oporuke, izdavanje zabrana). Kaptolski su povjerenici imali ulogu i u vođenju kaznene istrage.²³ Iako se i Opatija Topusko javlja u ulozi vjerodostojnoga mjesta, prve isprave na kojima se spominju pečati samostana, ili pak sa sačuvanim pečatima izdane su tek u 14. stoljeću.

Nekoliko je opata nešto aktivnije sudjelovalo u crkvenim poslovima na razini biskupije. Toplički su opati kao papinski povjerenici u njima sudjelovali već tijekom 13. stoljeća. Tako je 1264. godine toplički opat, zajedno s kaločkim nadbiskupom, dobio nalog pape Urbana IV. da uvede zagrebačkoga kanonika Evencija u posjed.²⁴ Poseban odnos prema cistercitima, koji je rezultirao širenjem reda i utemeljenjem opatije na otoku Sv. Jakoba, iskazan je već za zagrebačkoga arhiđakona Petra. Kao njihov prijatelj arhiđakon ih je doista pomagao. On je topličkim cistercitima za njihove potrebe 1271. godine dodijelio i vlastite kuće u Senju.²⁵ U doba zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića (1303.-1318.) porasla je uloga Zagrebačke biskupije i Kaptola, a smatra se da je uz njih porasla i uloga pojedinih samostana, koji su se nalazili na području biskupije.²⁶ Topusko i cisterciti za biskupa Kažotića doista su dobili važnu ulogu u crkvenome i javnome životu. No kao ključna spona među pojedinim institucijama javljaju se Babonići. Oltar Sv. Križa, podignut u kapeli Sv. Nikole unutar samostanske crkve, imao je status obiteljske zaklade Babonića pa je upravo ondje provedena i podjela obiteljskih posjeda.²⁷ Na poziv Ivana Babonića u Topusko (Toplicu) pozvana su sva braća Babonići zajedno sa svojim pristalicama, tj. pripadnicima plemstva, koje

²¹ Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli (Sjeverna i središnja Hrvatska)*, Zagreb, 2001., 16.-59.

²² A. GULIN, „Srednjovjekovni Zagrebački kaptol“, 146.

²³ O ulozi vjerodostojnoga mjesta i njegovu značenju više u: A. GULIN, „Srednjovjekovni Zagrebački Kaptol“, 144.-149.

²⁴ I. KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 36.-37.; M. TURKOVIĆ, *Povijest opatija reda cistercita ...*, 40.

²⁵ Odnos prema cistercitima opisao je M. ANČIĆ, „Cistercians in Thirteenth Century Croatia“, *Mediaevistik*, 10., Beč, 1997., 213.-214.

²⁶ Josip BUTURAC, „Zagrebačka biskupija u doba biskupa Augustina Kažotića“, *Hrvatska književna revija*, 24., Zagreb, 1991., 48.-49.

²⁷ M. ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 34.

je u raspravi sudjelovalo uz braću.²⁸ Svemu je tomu kao sudac procesa prisustvovala osobno zagrebački biskup Augustin Kažotić.²⁹ Borbe oko vlasništva nad Medvedgradom i pojedinim biskupskim posjedima, koje su Babonići preoteli, jenjavaju. Kralj Karlo I. Robert odlučio je da je bolje Baboniće imati na svojoj strani, a veliko povjerenje između crkve i magnata iskazano je baš tom raspodjelom dobara pred plemićkom zakladom.³⁰ Raspodjela posjeda 1313. godine nije dovršena. No Augustin Kažotić boravio je u Toplici još 10. lipnja 1313.³¹ Vjerojatno je svoj boravak u Topuskom biskup iskoristio da bi riješio pitanje Medvedgrada. Riječ je o poznatome procesu koji je rezultirao ugovarom između Stjepana Babonića i Augustina Kažotića o predaji Medvedgrada u ruke Zagrebačkoj biskupiji.³² Crkva je ponovno tom prilikom došla u posjed grada.³³ Augustin Kažotić konačno je 12. svibnja 1314. u topličkom samostanu zaključio proces raspodjele dobara Babonića pa je opet boravio u Topuskom.³⁴

Opat Ivan II. u kontekstu zbivanja na području Zagrebačke biskupije

Za kralja Karla I. Roberta (1301.-1342.) teški je položaj sitnoga plemstva, uzrokovan jačanjem velikih posjednika poput Babonića, prouzročio sukob na razini biskupije. U nastojanju da smiri sukobe kralj je dodijelio posebne ovlasti banu i stanovništvo stavio izravno pod njegov sud. Zagrebačka se biskupija tijekom toga razdoblja nalazila u stalnim sukobima, a među pobunjenicima se našao i ban. Protiv crkve digli su se biskupski slobodnjaci, plemići, građani i crkveni redovi.³⁵ Opatija je u tim događajima nastupila kao produžena ruka na strani Zagrebačke crkve. U sklopu tih promjena i kasnijeg osiromašenja Opatije (ona već nakon polovice XIV. stoljeća ne može platiti svoje sudjelovanje na generalnom kapitolu), može se zaključiti da se i Toplička opatija pridružila općemu propadanju reda, koje se primjećivalo diljem Europe. Njega karakterizira promjena ekonomske politike usmjerena na inkorporaciju brojnih crkvenih gradnji kao sredstva prihoda.³⁶ Isto vrijedi za Opatiju

²⁸ ..., *vocati per dictum comitem Johannem in Toplicam*, ... CD, VIII., 359.

²⁹ Isto.

³⁰ Nadbiskup magnate naziva „svojim časnim kumovima“. Nada KLAJČ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., 59.

³¹ ... *datum in Thoplica*, ... CD, VIII., 338.

³² CD, VIII., 337.-338.

³³ N. KLAJČ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 59.

³⁴ CD, VIII., 359.-361.

³⁵ Nada KLAJČ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, knj. 2., Zagreb, 1990., 333.-349.

³⁶ J. L. LEKAI, *The Cistercians*, 93. Opatija je već polovicom stoljeća toliko siromašna da ne može platiti svoje sudjelovanje na generalnome kapitolu, pa čak ni ugostiti vizitatora. Prema izvratku iz kronike (*Cistercienser chronik*), koji donosi M. TURKOVIĆ („*Povijest opatija reda cistercita ...*“, 42.-43.), toplički je opat osobno došao pred tadašnjega vizitatora, koji se 1356./7. godine nalazio u Požegi, da bi mu priopćio da ga ne može primiti. Razlozi su tomu veliko siromaštvo, čak toliko da za vizitatora i pratnju opat ne može ponuditi vino, kruh, pa ni prenočište. Kad je vizitator upitao koji su razlozi siromaštvu, opat mu je odgovorio da ga je prouzročilo pustošenje sa svih strana. Iz odgovora da je u samostanu ostalo samo šest redovnika vidi se koliko je doista samostan oslabio. Vizitator je obećao opatu da će ga pozvati na generalni kapitul. Troškovi za njegovo sudjelovanje na kapitolu određeni su prema mogućnostima samostana te ih je vizitator skupio i donio na kapitul u Citeaux.

Topusko. Iako pripada u ranije razdoblje od opatovanja Ivana II., primjer pokazuje crkva Sv. Križa u Komogovini, koju je župan Dionizije u sklopu svojega posjeda 1312. godine darovao Opatiji, a predstavljala je dio „očinske zemlje“. Za sebe je župan zadržao patronat, a prihod od crkvene zemlje pripao je Opatiji.³⁷

Jačanje Zagrebačke crkve i slabljenje moći Opatije preusmjerili su njezine težnje. Ona je, zahvaljujući promišljenoj politici pojedinih opata, unatoč nepovoljnoj situaciji, uspjela sačuvati svoj veliki posjed i crkveni status. U prilog njezinu značenju ide i velika pristojba od 300 florena papinske daće za pape Ivana XXII.³⁸ Događaji koji su se zbivali u Toplici dvadesetih godina XIV. stoljeća rezultirali su snažnom vezom između Opatije i biskupije. U sklopu tih promjena prvi put izraženija je i uloga opata Ivana II. (1323.-1351.). Prvi spomen njegova djelovanja odnosi se na otuđeni samostanski posjed Kralju kod Bihaća. Cisterciti su izgradili kulu i njoj pripadajuće kuće kao sklop zgrada buduće grande zvane Kralja u neposrednoj blizini plemenite općine koja se nalazila na otoku Sv. Ladislava, koji se prethodno zvao *Wyhuhg*.³⁹ Spomenuti je posjed netko preoteo Opatiji, a 1323. godine ban Nikola ponovno ga je dosudio opatu Ivanu.⁴⁰ U ispravi se opat oslovljava sa *amabilis frater Johannes*⁴¹, što, uz povrat vrlo važnoga posjeda, pokazuje pozitivan stav bana Nikole prema Topuskoj opatiji. Prema podacima iz isprave opat je uz pratnju i nekoliko redovnika došao pred bana u mjesto nazivano *Vratiskouych*.⁴² Budući da se spomenuti toponim u nešto izmijenjenoj leksičkoj varijanti javlja u ispravi iz prve polovice XVI. stoljeća, mogli bismo zaključiti da je ban zapravo boravio u neposrednoj okolici Toplice.⁴³ No iako značenje posjeda za tu temu i nije od veće važnosti, okolnosti u kojima se Opatija našla zavrjeđuju pažnju. Naime, iste je godine datirana još jedna isprava vezana uz opata Ivana, koja se odnosi na darivanje, tj. potvrdu darovnice bana Stjepana za zemlju između opatijske grande u Bročini i rijeke Maje, koja je kao

³⁷ ..., *particulam terre nostre patrimonialis in Comogoyno, circa ecclesiam sancte Crucis cum ipsa ecclesia et uno molendino, cum pratis, vineis ac vniversis eiusdem utilitatibus...contulimus et resignavimus in perpetuum et irrevocabilem elemosinam ecclesie beate Marie de Toplica pleno iure possidendam et habendam sub ea libertate per omnia, qua ceteras terras huiusmodi collationis dicta ecclesia Toplicensis dinoscitur possidere; retento nobis specialiter et post nos heredibus nostris et nemini alteri in dicta ecclesia sancte Crucis, quoad defensionem et conservationem iure ac titulo patronatus*. CD, VIII., 307. To je župna crkva u Komogovini, koja se spominje u oba popisa iz 1334. i 1501. godine. Više o crkvi u: J. BARLÉ, „Gorski arhidakonat do turskih provala“, 279.; J. BUTURAC, „Popis župa zagrebačke biskupije“, 45.

³⁸ CD, VIII., 442.-444.; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 211.

³⁹ CD, V., 156.

⁴⁰ CD, IX., 137.-138. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, „Opatija b. d. Marije u Topuskom“, 84., I. KRSTI-TELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 123. O „Kralji“, njezinu značenju i situaciji oko Bihaća više u: Radoslav LOPAŠIĆ, *Bihać i bihaćka krajina*, Bihać, 1991., repr. iz 1890., 45.-46.; Mladen ANČIĆ, „Bihaćki kraj od 1262. do početka XV. stoljeća“, *Glasnik arhivskoga društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 25., Sarajevo, 1985., 193.-230.

⁴¹ CD, IX., 138.

⁴² Smičklas spomenuto mjesto naziva Vratišković, CD, IX., 138.

⁴³ Naime, spomenuti se toponim kao *predium Woratiskovecz* spominje u ispravi Andrije Tuškanića iz 1524. godine. Njega je topografski moguće locirati negdje na području oko Starog Sela Topuskog i Katinovca. Mađarski državni arhiv, Budimpešta, Diplomataikai leveltár 268055. Prema tim podacima moglo bi se zaključiti da je to važniji posjed u blizini sjedišta Opatije.

nadarbina bana Stjepana priložena 1302. oltaru Sv. Križa.⁴⁴ Iz navedenih primjera vidi se da je Opatija već za Ivana II. morala uložiti nešto veće napore da bi održala svoju cjelovitost.⁴⁵ Bihaćka je „Kralja“, zajedno s opatijskom kulom, imala određenu nadzornu ulogu u obrani granica Opatije, a nalazila se u blizini najvažnijega prometnoga pravca, koji je spajao Dalmaciju s Panonijom, između kojih se kao spona nalazilo opatijsko vlastelinstvo. Kontrola prometnoga pravca prema Toplici omogućila je Opatiji neometan prijenos proizvoda i informacija te sprječavala izravan prodor neprijatelja prema rubnim posjedima u blizini Velike Kladuše i na Toplicu. Vrativši „Kralju“ Opatiji, opat Ivan napravio je pomak k njezinomu održanju, osiguravši kontrolu vlastelinstva. Tijekom 14. stoljeća, kad je Opatija već poprimila drugu funkciju u skladu sa zbivanjima na području srednjovjekovne Europe, promjene koje su zahvatile Opatiju odrazile su se i na njezino gospodarstvo. Grande zamjenjuju predijalni posjedi, a mnogi su od njih dani plemićima na uživanje da bi se zemlja i dalje mogla obrađivati i time uzdržavati vlastelinstvo.⁴⁶ Jedno od svjedočanstava te promjene jest isprava iz 1349. godine, koju je izdao opat Ivan II., darujući kao doživotni predij posjede Viduševac, Svojinu i Dvorište. Ti su posjedi predani na uživanje sa svim pravima te svom nepokretnom i pokretnom imovinom, a oslobođeni su plaćanja poreza.⁴⁷ Opat Ivan II. spominje se i pri potvrđivanju granica posjeda plemenitim Jurjevićima. Ivan i Lurand Jurjević pripadali su plemstvu iz Brkiševine.⁴⁸ Sve to samo potvrđuje da cjelokupna situacija na području Opatije iznutra zapravo nije povoljna. Uz to ju je zadesila i prirodna katastrofa kad je 5. veljače 1342. u samostanski „zvonik“ udario grom i izazvao požar.⁴⁹

Odnos prema Zagrebačkom kaptolu

Opatija je graničila s posjedima Zagrebačkoga kaptola oko Siska na krajnjemu sjeveroistoku. Iz brojnih kraljevskih darovnica i njihovih potvrda, vezanih uz posjede Zagrebačkoga kaptola, moguće je odrediti granicu posjeda Topuske opatije uz „Sisačko kaptolsko vlastelinstvo“.⁵⁰

⁴⁴ I. KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 123.

⁴⁵ M. ANČIĆ („Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 34) misli da se opat Ivan bojavao da ne izgubi svoj posjed ako bi se provela pljenidba posjeda Babonića.

⁴⁶ M. ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 35.

⁴⁷ ... *possidendas et habendas cum vniversis vtilitatibus, certis metis et terminis, silvis, pratis, agris, vineis, aquis ...et anuum censum nobis et ecclesie nostre memorate annis singulis in festo beati Martiny hyemalis videlicet tres marcas bonorum denariorum banalium monete currentis cum tribus asswetis(!) muneribus dare non obmitant, necnon descensus duo de possessionibus supradictis ...* CD, XI., 534.-535. Viduševac i Dvorište posjedi su u Glinskome kotaru. Mijat SABLJAR, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866. O trećemu posjedu više u: M. ANČIĆ, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 34.

⁴⁸ CD, XI., 435.

⁴⁹ I. KRSTITELJ TKALČIĆ, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 123.

⁵⁰ U skladu s definicijom Radovana GAJERA („Posjedi zagrebačkog Kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, br. 11., 1978., 5.) posjedi Zagrebačkoga kaptola u srednjemu vijeku bili su koncentrirani oko tri središta: Zagreba, Siska i Varaždinskih Toplica, pa se može govoriti o Zagrebačkom, Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu. On je obradio jedan dio posjeda

Prema ispravama s početka 13. st., granice Opatije dopirale su u Turopolju do Pešćenice, koja se 1211. godine nalazila u posjedu templara, a kasnije ivanovaca. Pešćenica je zajedno s Lekenikom 1275. godine dospjela u ruke mletačkoga trgovca Perkina.⁵¹ Iz isprave od 15. veljače 1328. razabiru se granice posjeda Pešćenice.⁵² Teško je odrediti točnu granicu toga posjeda s Topuskom opatijom, no vjerojatno je da se ona nalazila negdje na području južno i jugozapadno od potoka Lekenika. Naime, u ispravi od 22. ožujka 1328. Zagrebački kaptol izvješćuje da je po nalogu kralja Karla od 26. februara 1328. obišao granice imanja Čiče i Pešćenice. Ondje su navedene otprilike iste granice kao u prethodnoj ispravi, samo je razlika u *mons Pomigno* = *mons Pomneno*, no vjerojatno je to isti brijeg, koji je teško topografski odrediti.⁵³ U navedenim ispravama stoji da je granično područje posjeda Pešćenice, tj. Čičan, s Kaptolom potok Lekenik, a time se i posjed Kaptola oko Siska nadovezuje na spomenuti posjed Opatije, koji se nalazio zapadno od tih dvaju posjeda. To su posjedi koji su prelazili Kupu.⁵⁴ Ivan arhiđakon gorički uvrstio je u *Statuta Capituli Zagradiensis*, unutar četvrtoga dijela zbornika, u kojemu su skupljene listine i povelje papa, kraljeva, banova i hrvatskih velikaša, ispravu od 17. rujna 1339. u kojoj opat Topuske opatije Ivan s cijelim konventom topličkoga samostana utvrđuju nove granice kaptolskoga posjeda Siska.⁵⁵ Ivan arhiđakon gorički potvrdio je granice Siska, kako ih je utvrdio opat Ivan 1339., a koje su, kako je u ispravi posvjedočeno, dopirale do posjeda Topuske opatije, tj. Gorice i Dužice zvane Pusta (*Dolsicha dicta puzta*). Taj podatak govori u prilog tomu da su spomenuti posjedi pripadali Opatiji 1339. godine. No ipak postoje problemi vezani uz posjede jer se Dužica i Gorica povremeno vezuju uz Kaptol.⁵⁶

Dužica se prvi put spominje 1217. godine u potvrdi kralja Andrije II., izdanoj na molbu zagrebačkoga prepozita Cirijaka, za sve darovnice koje su kraljevi i drugi darivatelji izdali Zagrebačkoj crkvi.⁵⁷ Ondje su opisane granice posjeda Dužice koja se spominje uz Novi predij (*Nuovo predio et Dolosiza*)⁵⁸. Dužica je tada bila dio biskupskoga posjeda Odra. U spomenutoj se ispravi spominje podjela biskupskoga posjeda Odra na dva dijela, od kojih u prvi dio pripadaju Pribiševo, Odra, Drenčina i Sisak,

Kaptolskoga vlastelinstva, i to onaj oko Zagreba, te se tako otvara problem vezan uz posjede kaptolskoga vlastelinstva oko Siska, a s time i Opatije.

⁵¹ N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976., 285.-286.

⁵² ... *et cadit in aquam Lekelnyk, per quam tendit ad meridiem, dividendo cum terra Templariorum de Gora et vadit ad arborem fagum, hinc per medium montem tendit versus orientem dividendo cum terra ecclesie de Topylca, cuius montis est nomen Pomigno, inde vadit versus meridiem tenendo metam cum eadem ecclesia tendensque ad radicem eiusdem montis ...* CD, IX., 378.-379.

⁵³ CD, IX., 383.-385.

⁵⁴ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, „Opatija b.d.M. u Topuskom“, 84.

⁵⁵ MEZ, II., 122.

⁵⁶ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI („Opatija b.d.M. u Topuskom“, 84) preuzima podatak iz 1338. godine od Marcelovića i zaključuje da je opat Ivan II. (unatoč protivljenju opatijskoga konventa) 1339. godine sporne međe pripisao Kaptolu.

⁵⁷ CD, III., 150.-157.

⁵⁸ Isto, 155.

a u drugi dio Dužica.⁵⁹ Dužica se i Gorica spominju u Ludovikovoju potvrđi posjeda Zagrebačkom kaptolu iz 1352. godine. Spomenuta isprava unesena je u peto poglavlje kaptolskih statuta.⁶⁰ Pri opisu zemalja i posjeda Kaptola oko Siska spominje se na početku kao prva granica na Kupi iznad posjeda Vryuch, za koji se izričito navodi da je kaptolski posjed, te zemlje (*terra*) Brest na istoku Opatije Topusko.⁶¹ Granica ide dalje do posjeda (*possesio*) Gorica, koja se opet spominje kao opatijski posjed.⁶² U toj istoj ispravi spominje se i treći toponim, koji se vezuje uz Topličku opatiju, a to je Dužica zvana Pusta kao *terra*, čija pripadnost nije točno definirana, jer se nalazi između Kaptola i Opatije.⁶³ Ona se u ispravi iz 1339. spominje zajedno s Goricom kao toplički posjed. U ispravi iz 1352. godine zajedno se spominju tri toponima imena Dužica: *Dolsicha magna* (*villa* ili *possesio*), *Dolsicha pusta* kao *terra*, te *dolsicha parva dehinc ad Lekencha*.⁶⁴ Prema opisu granica vidljivo je da se spomenuti posjedi nalaze vrlo blizu jedan drugomu, tj. da su smješteni u istome arealu. Ovdje spomenuta *Dolsicha pusta* ista je ona *Dolsicha dicta puzta* u već spomenutoj ispravi iz 1339. godine. Znači da je to krajnji sjeverozapadni dio posjeda Zagrebačkoga kaptola, smješten uz baru Obed, koji se ipak 1339. godine nalazi u sklopu zemalja što pripadaju Opatiji.

Prema rezultatima topografske obrade spomenuti posjedi označeni su kao Dužica, Mala Gorica kod Siska i Brest na Kupi. Granice posjeda Dužice, koji se prema ispravi kralja Andrije iz 1217. godine naziva samo *Dolsicha* i za spomenuti posjed se napominje da pripada Kaptolu, išle bi do današnjega Lekenika, što se odnosi na nekadašnji kaptolski majur Lekenik, koji se protezao do rijeke Odre na istoku.⁶⁵ Važan je i podatak da se posjedi Dužica i Gorica nalaze uz magistralni prometni pravac *via magna*, koji je preko Siska povezivao Turopolje s Opatijom. Granica svih kaptolskih zemalja oko Siska prema ispravama iz 1328. i 1352. godine tekla je od Kupe cestom istočno od Bresta i Male Gorice, u blizini Dužice uz Obed do Lekenika, a zatim preko mnogih polja i šuma na Odru i Mrtvu Odru u smjeru prema Martinskoj Vesi. Odanle je međa dolazila na Savu, pa se spuštala niz njezin tok do ušća Kupe i uz tok Kupe vraćala se na početnu točku.⁶⁶ Taj opis granica uključuje područje do Obeda na zapadu. No

⁵⁹ Lelja DOBRONIĆ („Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog Kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća“, *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 286., 1952., 204.) obradila je granice kaptolskih posjeda, a među njima i Dužice. Topografska istraživanja autorica je temeljila na već spomenutoj ispravi iz 1217. te upotpunila podacima iz potvrde kralja Karla od 1328. godine. Isprava iz 1215. godine kojom zagrebački biskup daruje Kaptolu Sisak, Pribiševo, Odru i Drenčinu ne spominje Dužicu. Autorica zaključuje da je biskup Stjepan Kaptolu darovao južni dio posjeda 1201. godine, a nešto kasnije stekao je i dio zemalja zvan Dužica. Autorica topografski opisuje spomenuti posjed i njegove granice te zaključuje da on svojom sjevernom granicom prelazi potok Duben i dopire do Lekenika.

⁶⁰ MEZ, II., 115-122.

⁶¹ ...*incipit a parte meridionali in aqua Culpe super possessionem Vryuch, que est capituli ab oriente remanente, et terra Brezt, ab occidente abbatis Toplicensis* ... MEZ, II., 117.

⁶² ... *terminatur terra Brezt, et venit ad possessionem Gorycha, et eiusdem abbatis* ... MEZ, II., 118.

⁶³ ... *et pervenit ad terram Dolsyche puzte, circa quam est Obed lutosum, ad sinistram terra abbatis et ad dexteram terra capituli* ... Isto, 119.

⁶⁴ MEZ, II., 118, 119.

⁶⁵ L. DOBRONIĆ, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog Kaptola ...“, 204.

⁶⁶ Isto, 213.

isprava iz 1339. godine potvrđuje da je dio zemalja pod nazivom Dužica (*Dolsiza dicta Puzta*), onaj kojemu je granica Obed na zapadu, ulazio u sklop Topuske opatije.⁶⁷ Spomenuti se *possesio* u ispravi iz 1339. nakon utvrđenja granica Sisačkoga kaptola, spominje kao posjed Opatije, a iz konteksta isprave vidi se da je i prije pripadao njoj.⁶⁸ Što se s posjedom događalo prije i nedugo nakon izdavanja isprave, ne može se sa sigurnošću reći. Iz isprave se vidi da je opat Ivan odredio točne granice s Kaptolom, vrlo vjerojatno istih razloga zbog kojih je to učinio i s posjedom opatijske grunde u Bročini. Možda je u toliko nesigurnim vremenima za Zagrebačku crkvu opat osjetio potrebu za osiguranjem opatijskoga posjeda. Budući da se samo toponim *puzta* spominje u direktnoj vezi s cistercitema, možda je to bio posjed koji je cijelo vrijeme i pripadao Opatiji, tj. onom dijelu posjeda Dužice koji se nalazio na zapadu. U prilog tomu ide i to što se Dužica zvana Pusta nalazi tik do Obeda, za koji je utvrđeno da je bara Obed zapadno od Dužice (*terra Dolsyche puzte circa quam est Obed lutosum*).⁶⁹ Iz imena je vidljivo da je to bila blatnjava bara. Zna se da su cisterciti radili na isušivanju močvara i natapanju polja, u čemu su postizali velike uspjehe te su zato uvijek birali područja uz vodu, tj. uz rijeke, jezera i močvare. Stoga bi takva lokacija potpuno odgovarala potrebama cistercita.⁷⁰

Posjedi Brest i Gorica također su pripadali opatu. Velika potvrda sveukupnih posjeda zagrebačke crkve iz 1328. godine i Ludovikova potvrda iz 1352. sadržavaju opširan opis kaptolskih zemalja u sisačkome kraju. Brest se u tim potvrdama označava kao posjed na istoku Topuske opatije *Aqua Culpe super possessionem Brezt ab occidente abbatis Toplicensis*.⁷¹ Isti se opis odnosi na neku točku na Kupi, vjerojatno između sela Bresta i Vurola. Uz spomenuti toponim veže se i *via gue vadit in Gorica*, a odgovara cesti koja vodi iz Male Gorice i kod Žažine se spaja s cestom za Dužicu.⁷²

Budući da je pobunjeno plemstvo otelo Zagrebačkoj crkvi brojne posjede, ona je bila prisiljena poduzeti određene mjere da bi spomenute posjede vratila. Isprava iz 1338. godine nalog je pape Benedikta XII. opatu Ivanu II., da na molbu Zagrebačkoga kaptola nastoji crkvi vratiti sva oteta dobra.⁷³ Iz molbe se razabire da je opat Ivan sudjelovao na strani Zagrebačke crkve u ulozi njezina arbitra. Ako se ta isprava poveže s godinu dana mlađom ispravom koja spominje Dužicu i Goricu,⁷⁴ proizlazi da je opat za vjernu službu mogao dobiti spomenute posjede i nedugo prije izdavanja

⁶⁷ MEZ, II., 122.

⁶⁸ ..., *sicut etiam fratribus nostris tunc ibi presentibus ad hoc specialiter vocatis, hoc constitit evidenter, quia tamen per aliquos ad quos nihil spectant mete predictae de facto impugnantur maxime ex parte possessionum ad nostrum monasterium pertinencium de Goricha videlicet et de Dolsicha dicta puzta, nos habito consilio fratrum nostrorum metas predictas prout in litteris regalibus sunt descripte, pro parte dicti capituli*,... MEZ, II., 122.

⁶⁹ MEZ, II., 122. L. DOBRONIĆ, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog Kaptola ...“, 211.

⁷⁰ O značenju vode za cistercite i u opatijskomu gospodarstvu više u: I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 195.

⁷¹ L. DOBRONIĆ, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog Kaptola ...“, 213.

⁷² Isto, 211.

⁷³ ..., *presencium tibi auctoritate mandamus, quatenus ea, que de bonis ipsius ecclesie alienata inveneris illicitae, vel distracta, ad ius et proprietatem eiusdem ecclesie legitime revocare procures*, ... CD, XI., 374.

⁷⁴ MEZ, II., 122.

potonje isprave. Vjerojatno je posjedima opat nagrađen za sudjelovanje u pravnim poslovima na strani Kaptola. Potvrda tomu mišljenju jest isprava iz 1335. godine u kojoj se spominju opat Ivan i Kaptol. Naime, opat je zatražio da se ne dira u posjede topličke crkve. Zato su uređene nove međe uz stare (*metas iuxta metas veteres*), kako ih je utvrdio kralj Karlo I.⁷⁵ Ime posjeda na koji se specijalno isprava odnosi oštećeno je i ne vidi se. No ona ipak govori o tome da su već i prije bili uznemiravani ili otuđeni posjedi na graničnome području između Opatije i Kaptola - možda upravo već prije spominjane kaptolske granice.

Uključivanje Opatije u crkveni i javni život na području Zagrebačke biskupije

Prva polovica 14. stoljeća obilježena je borbama oko desetine.⁷⁶ Kralj je 1327. godine naložio svim županima, kaštelanima i inima da moraju platiti desetinu zagrebačkomu biskupu.⁷⁷ Već iduće godine ban Mikac izdao je ispravu o načinu na koji se ona treba plaćati.⁷⁸ Sam kralj odobrio je 1328. godine odredbe bana Mikca.⁷⁹ Nezadovoljstvo uzrokovano novonastalom situacijom uzrokovalo je pobune velikog broja stanovnika na području biskupije. Ban Mikac poslan je da skupi desetinu, no on se također pridružio pobuni. Biskup Ladislav, da bi spasio situaciju, pokušao ga je privući dajući mu desetinu u Gori, Dubici i Sani. Takav primjer slijedili su i ostali plemići na području Slavonije.⁸⁰

Poznato je da su cisterciti kao papini povjerenici i propovjednici, duhom bogati, prosvijećeni i pronicljivi ljudi, često funkcionirali kao ključni čimbenici unutar crkvenih i političkih pitanja srednjovjekovlja. Ivan II. već je 1337. godine vršio ulogu izabranoga suca i papinskoga delegata. Naime, te je godine opatima iz Zagreba i Toplice naloženo da provedu istragu u vezi s Kutjevom. Glavni su razlozi istrage bile nepravilnosti unutar Opatije.⁸¹ Bilo je to razdoblje kad se Ivan II. u službi Kaptola osobito isticao. Papa Benedikt XII. 1339. godine imenovao ga je svojim i kaptolskim povjerenikom te izabranim sucem rimske stolice u procesu koji je Zagrebački kaptol vodio s križarima radi desetine od Črnomelja, Sihensteina i Žumberka u Kranjskoj. Ta su tri kotara na silu oteta Zagrebačkoj crkvi.⁸² O događajima vezanim uz taj dio Ivanova opatovanja pisao je Krčelić, a o njegovim posljednjim godinama doznajemo isključivo iz isprava vezanih uz tužbu protiv črnomaljskih križara. Gotovo cijelo desetljeće života Opatije vezano je uz taj proces. Krčelić donosi prijevod bule koju je papa Benedikt

⁷⁵ Kaptolski arhiv, Zagreb, Acta capituly antiqua, fasc. 52, br. 10.

⁷⁶ I. KRSTITELJ TKALČIĆ, *Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoju XIV. st.*, Zagreb, 1879., *passim*.

⁷⁷ CD, IX., 366.

⁷⁸ CD, IX., 367.

⁷⁹ CD, IX., 389.

⁸⁰ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 333.-349.

⁸¹ Ispravu iz Tajnog Vatikanskog arhiva komentira Stanko ANDRIĆ („Pregled povijesti cistercijske Opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honestavallis)“, *Osječki zbornik*, 24./25., 2001., 87.

⁸² I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, „Opatija b. d. M. U Topuskom“, 84.

XII. uputio opatu Ivanu „... *Dragome sinu opatu samostana sv. Marije iz Toplica u Zagrebačkoj dijecezi pozdrav i apostolski blagoslov. Sklonjeni molbama dragih sinova Kaptola Zagrebačke crkve povjeravamo ti snagom ovog pisma da se pobrineš da se sve ono što od dobara te Crkve nađeš da je na nedopušten način otuđeno ili razvučeno zakonitim putem vrati ...*“⁸³ Tako je Ivan imenovan jedinim sucem izabranim od Apostolske Stolice da sudi Križarima u Metlici zbog bespravno prisvojene desetine, koja je pripadala zagrebačkomu biskupu. Sudski je proces trajao deset godina, jer se križari nisu pojavljivali na ročištima. Stoga je Ivan sudjelovao na nekoliko ročišta; 1340., 1345. te na kraju 1349. godine. Krčelić je pribilježio da su opat Ivan i prior dominikanaca Ladislav ponovno opomenuli črnomaljske križare, prijeteći im izopćenjem. A budući da novijih podataka o tijeku parnice nema, ne zna se kako je ona završila.⁸⁴ Ime opata Ivana u funkciji delegiranoga biskupskog suca spominje se još 1348. godine pri određenju desetine u Kladaši.⁸⁵

Vežano uz pitanja crkvene desetine, završilo je dvadesetogodišnje djelovanje jedne od zanimljivijih osoba u topličkoj povijesti. Bio je vrlo cijenjen opat, što se vidi iz njegove uloge pri rješavanju najvažnijih pitanja na razini biskupije. Njegova promišljena i pametna politika pribavila mu je i epitet „umni“.⁸⁶ U toj je ulozi Ivan puno pridonio crkvenomu značenju Opatije i očuvanju cjelovitosti njezinih posjeda, unatoč kaotičnim političkim zbivanjima i nesigurnim vremenima. Prva je polovica 14. stoljeća na području Slavonije okarakterizirana kao burno razdoblje. Vladavina Anžvinaca i izgradnja novoga sustava vladavine donijela je mnoge promjene. Unutar njih najizraženiji su sukobi s Babonićima i borba za crkvenu desetinu.⁸⁷ Opatija je nastojala sačuvati teritorij, koji je na sjeveroistoku zapremao gotovo isti areal kao i prilikom predaje posjeda cistercitema odmah nakon utemeljenja. Prema brojnim potvrdama granica i posjeda može se pretpostaviti da se Ivan II. doista bojao za samostanski posjed pa je stoga njegov rad i na tom području ostavio traga. Kao najvažniji aspekt njegova opatovanja ipak bih izdvojila snažnu povezanost sa Zagrebačkom crkvom, a time i s Kaptolom. Opatija, koja je do tada funkcionirala kao kraljevska zadužbina, sve se više vezuje uz crkvu. To je vrijeme kaptolskih „Statuta“ i vrijeme kad Gorski arhidakonat kao institucija poprima sve veću važnost. Svakako je politika povezivanja s jednim od tada najjačih zemljoposjednika, Zagrebačkim kaptolom, bila promišljena politika. Stoga ne čudi da su tijekom prve polovice 14. stoljeća ojačale veze sa Zagrebačkom crkvom. Iako je funkcija vjerodostojnoga mjesta vjerojatno starija, isprave u kojima se prvi put spominje pečat samostana javljaju se u prvoj polovici 14. stoljeća, a 1335. godine prvi je put izdana isprava sa sačuvanim pečatom topličkoga samostana.⁸⁸ Kao *locus credibilis* Opatija je proširila svoju

⁸³ Adam Baltazar KRČELIĆ, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994., 32.-34.

⁸⁴ Isto, 33. M. TURKOVIĆ (*Povijest opatija reda cistercita ...*, 42.) donosi dio isprave pape Klementa VI. iz 1345. godine, uvrštene u kaptolske statute, u kojoj se on obraća opatu Ivanu II.

⁸⁵ CD, XI., 486.-487.

⁸⁶ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, „Opatija b. d. M. u Topuskom“, 78.

⁸⁷ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 333.-349.

⁸⁸ O opatijskim i opatovim pečatima više u: Ante GULIN, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb, 1998., 192.-193.

djelatnost. Funkcija vjerodostojnoga mjesta značila je za Opatiju integraciju unutar društvenih zbivanja na području cijele srednjovjekovne Slavonije pa i šire. Pečat opatijskoga konventa osigurava javnu vjeru (*publicam fidem*).⁸⁹ Prava i poslovi koji su dotad ulazili u domenu i nadležnost Zagrebačkoga kaptola djelomično su prešli na Opatiju. No Kaptol je i dalje u ulozi kontrolnoga organa sudjelovao pri rješavanju pitanja vezanih uz područje Arhiđakonata Gora. Sudbena je uloga Opatije ograničena na područje koje se nalazilo izravno pod njezinom upravom, a za sporove na širem području arhiđakonata dužna je bila nastupiti pred Kaptolom, kao što se vidi iz pojedinih isprava.⁹⁰ Opatija je izdavala i potvrđivala isprave. Njezina je važnost u crkvenom sklopu tijekom toga razdoblja naglo porasla, na što upućuje već i smještaj na području Gorskoga arhiđakonata kao jednoga od dva najvažnija pod direktnom jurisdikcijom zagrebačkoga prepozita.⁹¹

Kaptol je 1359. godine uz prisutnost topličkoga opata Guillerma ovjerio ispravu opata Vilima iz 1351. godine, u kojoj se Opatija javlja u ulozi suca.⁹² Naime, toplički je opat zaprimio određenu svotu novca unaprijed od građanina Ostrožca Markulina i kneza Dujma Blagajskog jer su navedeni predosjećali da bi im u skorijoj budućnosti mogla zatrebati sudbena pomoć.⁹³ To je zapravo ujedno i zadnji spomen Ivanova imena jer se u priznanici upravo on spominje kao primatelj ugovorene svote.⁹⁴

Opatija je zahvaljujući funkciji vjerodostojnoga mjesta izdala brojne isprave i uključila se u mnoga društvena pitanja. Unutar te funkcije izdavala je ovjerovljene prijepise isprava, a među njima se ističu prijepisi privilegija plemićkih općina koje su se nalazile na njezinu teritoriju, poput one za rodovsko plemstvo Bovića.⁹⁵ Kao i druga vjerodostojna mjesta, Opatija je također rješavala pitanja posjeda, uvođenja u posjed, reambulacije i razgraničenja. Jedna od nekoliko isprava koje je tijekom druge polovice 14. stoljeća i u 15. stoljeću Opatija, kao vjerodostojno mjesto, ovjerila svojim pečatom jest ona koja govori o razgraničenju posjeda gornje i donje Lestove.⁹⁶ Isprava putem koje opat Ivan III. ponovno dosuđuje zemlju i utvrdu *Kupchagorycha*

⁸⁹ A. GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli- loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001., *passim*.

⁹⁰ Crkva je bila kontrolni organ prema sudu pa se s vremenom razvio običaj da se kod svakoga sudskog procesa traži nazočnost tamošnjega Kaptola. Vjerodostojna mjesta za svoje su poslove imala ograničenu ovlast pa su neke od njih morala obavljati pred drugim vjerodostojnim mjestima. Antun DABINOVIĆ, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1940., 373., 439.

Primjer pokazuju sukobi s opatijskim podanicima na području Sračice, Dolca i Radostića; njihov je podanički odnos prema Opatiji uređen pred Kaptolom 23. ožujka 1361., nakon čega su pojedini sukobi među podanicima rješavani izravno na opatijskome sudu. CD, XIII., 257.

⁹¹ U Kaptolskim se statutima Arhiđakonata Gora nalazi na prvome mjestu. MEZ, II., 74.

⁹² CD, XII., 563.-564.

⁹³ CD, XII., 563.-564.

⁹⁴ U kasnijoj priznanici opata Guillerma od 13. travnja 1359. navodi se da je tadašnji opat Ivan kod ostrožačkoga građanina Markulina i Dujma Babonića položio depozit od 357 zlatnih florena. M. ANČIĆ, „Cistercijska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 36.

⁹⁵ MEZ, VII., 258.-259.

⁹⁶ O tome govori isprava od 16. ožujka 1384. godine u: Lajos THALLÓCZY, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, Budimpešta, 1897., 180.-181.

(Kupska Gorica) Ratetićima također je imala dva pečata: opatov i opatijskoga konventa, koji pravno potvrđuju vjerodostojno mjesto.⁹⁷ U sklop tih funkcija ulazilo je i uvođenje u posjed, a čemu svjedoči isprava od 12. travnja 1399., prema kojoj je po nalogu pape Bonifacija IX. topličkom opatu naređeno da nakon smrti Franje iz Bihaća klerika Stjepana Jurjeva iz Rače uvede u posjed altarije Sv. Križa u Kninu⁹⁸. Navedeni podaci svjedoče o visokome položaju Opatije među crkvenim institucijama tijekom prve polovice 14. stoljeća, ali i kasnije, sve do u 15. stoljeće, kad je promijenjen izgled pečata.⁹⁹

⁹⁷ CD, XVII, 42-43.

⁹⁸ MEZ, V, 88.

⁹⁹ A. GULIN, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, 192.-193.

The inclusion of the Topusko Abbey into the Church-political and public life on the territory of the Zagreb bishopric: the Abbot Ivan II and the north-eastern estates of the Cistercian Abbey of the Blessed Virgin Mary

Ana Novak

Croatian Institute of History

Opatička 10

10000 Zagreb

Republic of Croatia

The territory of the Abbey was part of the territory of the Zagreb Church Gorski archdeaconry. The latter was one of the two most important territories under direct jurisdiction of the Zagreb prepost (provost, *prepositus*). From the start, the relationship between these two institutions had been largely unclear and it may be traced only through the real-estate records and documents on the performance of pastoral duties. At the same time, Abbey, as an institution under the patronage of Hungarian monarchs, was directly subjected to the Pope and exempt from the supervision of the diocesan bishop. Some parish churches lay on the Abbey estate, but the confirmation of parish priests as well as the care for pastoral duties and liturgy fell within the remit of the Zagreb prepost.

A separate monastic community of the size and importance of the Abbey of Topusko had had little need to form closer ties with the bishopric until it lost the strong royal support and grew weaker from the inside. The first half of the fourteenth century saw the formation of increasingly strong links between these two institutions. As a result, the Abbey became more involved in church issues at the level of the bishopric. Only the internal weakening of the order and the loss of its morale forced the management of the order to direct its activities towards the outside of the convent. The role of the Abbot Ivan II as the arbiter of the Zagreb Church resulted in the participation of Cistercians in the key Church-political issues at the bishopric level. He was mentioned as the elected judge and papal delegate in the matters of Zagreb bishopric's efforts to return lost estates and income. Thanks to Ivan's clever politics, the Abbey managed to keep and possibly even recover part of its properties. The first certified Abbey documents bearing the stamps of the convent and the Abbot come from the era of Ivan's rule.

Keywords: abbey, abbot, Toplica (Topusko), Zagreb bishopric, credible place (*locus credibilis*), Zagreb Kaptol, archdeaconry, estate, Dužica, Pusta Dužica, Mala Gorica, Brest